

Anna Maria van Schurman

Geboren en getogen in Utrecht kwam ik vooral in mijn studententijd vaak langs het huis van Anna Maria Schurman, gelegen in een straatje vlak achter de Dom. Zij was de eerste vrouw, die op initiatief van hoogleraar Gisbertus Voetius in 1636 achter een gordijn aan de universiteit van Utrecht colleges mocht volgen.

Ze was een tijdgenoot van Spinoza en had net als hij connecties met Huygens en Locke en ze kende Descartes persoonlijk. Maar of Spinoza en zij ook iets van elkaar af wisten? Tenslotte vergelijkt Spinoza in zijn Politiek Tractaat vrouwen met dienstknechten en kinderen, omdat ze afhankelijk zijn van meesters, mannen of ouders en dus geen onafhankelijk oordeel hebben, reden waarom ze in een democratie dus ook geen kiesrecht mogen hebben. Bovendien, zegt hij, zijn vrouwen van nature zwakker dan mannen. Waren ze dat niet dan zouden er zich wel staten ontwikkeld hebben, waarin vrouwen aan de macht zijn en waarin mannen beperkt worden in hun mogelijkheden. Spinoza was in die tijd niet de enige die er zo over dacht, want ook John Locke en Jean Jacques Rousseau deelden die mening. Voor Spinoza was er dus niet echt een reden om met Anna contact te zoeken.

Hoewel het voor haar misschien juist wel een uitnodiging zou zijn geweest om hem van het tegendeel proberen te overtuigen, zoals ze dat met andere mannen uit haar tijd heeft gedaan.

Van Schurman moest het destijds in elk geval tegen een hoop vooroordelen opnemen. Dit heeft mij altijd geïnteresseerd en nu er recent een boek over haar is verschenen vond ik dat een mooie gelegenheid om mij hier eens in te verdiepen.

Indeling boek

Het boek bestaat uit drie delen.

1. Een inleiding van Angela Roothaan
2. De Verhandeling van Anna van Schurman
3. De brieven tussen Anna en André Rivet.

Inleiding

(blz. 7 – 48)

Was Anna Maria van Schurman een feministe avant la lettre?

We kennen allemaal Aletta Jacobs (1854 – 1929), die na het schrijven van vele brieven tot aan het ministerie toe, uiteindelijk tot een medische studie werd toegelaten en onze eerste vrouwelijke arts was.

Maar Anna Maria van Schurman (1607 – 1678) was haar circa 100 jaar eerder al voorgegaan.

Haar vader ontdekte dat ze op jonge leeftijd al over bijzondere talenten beschikte en stimuleerde haar tot het lezen van theologische, filosofische en medische werken. Hiervoor moest ze wel het Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch, Syrisch, Aramees en Ethiopisch machtig zijn, talen die ze daarom alle zeven leerde en daarna vloeiend sprak.

Bij het vinden van discussiepartners, die elke wetenschapper nodig heeft, liep ze tegen maatschappelijke grenzen aan en vond die dan ook alleen in de privékring onder andere bij Elisabeth van de Palts (1618-1680) die ook een uitgebreide briefwisseling met René Descartes onderhield en de zuster en echtgenote van de Engelse koning Karel I. Het was dus niet makkelijk om serieus genomen te worden, wat ook duidelijk uit de briefwisseling met André Rivert naar voren komt, waarin hij zegt dat: “het een goede zaak is dat er maar weinig ontwikkelde vrouwen zijn.”

Op deze André Rivet kom ik later terug bij hun briefwisseling.

Wilde je als vrouw in de 17e eeuw wetenschap beoefenen, dan moest je over veel vrije tijd beschikken en dermate bemiddeld zijn dat je je genoeg personeel kon veroorloven, om je niet over de dagelijkse huishoudelijke zaken te hoeven bekommeren en het liefst ook nog ongehuwd zijn. Anna voldeed aan beide vereisten.

En hoewel in onze tijd vrouwen in de wetenschap over het algemeen geaccepteerd zijn, blijft voor hen de doorstroom naar daaraan geparenteerde posities als hoogleraar of onderzoeksdirecteur nog steeds behoorlijk achter. Daarom is haar verhandeling niet alleen vanuit historisch perspectief, maar ook als actuele strijd voor de gelijke berechtiging van vrouwen zo belangrijk.

Hoewel Voetius dus degene was die Anna de mogelijkheid bood om achter een gordijn colleges te volgen, was hij toch niet zo verlicht als je daaruit zou concluderen. Hij had een afkeer van vernieuwingen en bestreed de filosofie van Descartes en Spinoza.

Descartes schreef hierover aan een vriend: “*Die Voetius heeft de jongedame Van Schurman dusdanig bedorven, dat hij, terwijl zij een bijzonder talent heeft voor poëzie, de schilderkunst en andere dergelijke aardigheden, haar nu al vijf of zes jaar zo volledig in zijn ban houdt, dat ze zich met niets anders meer bezighoudt dan met theologische controverses, wat haar het gesprek met alle beschaafde luiden doet verliezen....* (blz. 18)

Later zal Anna zich aansluiten bij De Labalie, die een leefgemeenschap stichtte waar privébezit en het burgerlijk huwelijk van de hand werd gewezen en waar vrouwen gelijkwaardiger waren. Dit veroorzaakte een storm van protest onder haar vrienden. John Locke klaagde dat hij haar niet meer te spreken kreeg en Huijgens schreef er een venijnig gedicht over, waarin hij De Labalie verwijt dat hij *onse maegd de Godvrucht in wil gieten*.

Toch blijft ze de wetenschap trouw, maar maakt een onderscheid tussen zinnige en onzinnige wetenschap. Het zinnige deel is altijd op de waarheid gericht, het onzinnige deel op het bezorgen van eer en roem van de gebruiker. Hoewel ze in haar jonge jaren nog geen openlijke kritiek op filosofen als Plato en Aristoteles durfde te hebben, legt ze later vol zelfvertrouwen mannelijke geleerden langs de meetlat.

Ze bouwt haar verhandeling op volgens de filosofische logica. (blz.26-30)
In de 17^e eeuw lag de nadruk op de analyse van het menselijk kenvermogen, de epistemologie. De academische traditie hierin was als volgt: Men stelt een these, in dit geval “of het beoefenen van wetenschap geschikt is voor vrouwen”, men onderbouwt de voor- en tegenargumenten en deze werden in een disputatie aan een hoogleraar voorgelegd. Daaruit werd dan de conclusie gepresenteerd. Hoewel Schurman buiten de muren van de universiteit schreef en dus niet aan deze academische regels onderworpen was, hield ze zich er toch aan omdat ze hiermee een geleerd publiek wilde bereiken. In haar brieven aan Rivet zien we dat ze bij hem volgens de regels van een disputatie te werk gaat.

Schurmans *Verhandeling* kwam niet uit de lucht vallen. Er zijn in alle tijden geleerde vrouwen geweest, die hun plaats opeisten. Maar in de 17^e eeuw werd het door de Renaissance en Verlichting een brandende kwestie. Schurman gaat echter niet uit van hoe vrouwen *zijn*, maar hoe ze *bekeken worden* en stelt daarbij als doel dat ze recht hebben om toegelaten te worden tot de uitoefening van de wetenschap.

Dertig jaar na het verschijnen van haar verhandeling vinden we bij de Fransman Poulain de la Barre een sociaal radicalere benadering van deze vrouwenkwestie. In navolging van Descartes was ook hij van mening dat men zelf volgens de rede moest gaan nadenken, waarbij hij tot de conclusie kwam dat vrouwen dezelfde vermogens hiervoor hadden als mannen en dat het onthouden van gelijke kansen een grote onrechtvaardigheid was. Ging Van Schurman hierbij nog uit van de vrouwelijke deugd; onder invloed van Descartes wordt de deugd losgemaakt van sociale categorieën en gaat zij op in de universele redelijkheid, een redelijkheid die al spoedig “Verlichting” zal heten. (blz. 35).

In de 18^e eeuw zonk het werk van Van Schurman in de vergetelheid en werden de rechten van de vrouw o.a. door Wollstonecraft (1759-1797) een politieke kwestie. Hoewel voor de toegang tot studie en wetenschap een in de wet vastgelegde gelijkberechtiging werd geëist, zette het geen maatschappelijke verandering in gang. (blz. 37). Pas rond 1900 kwam daar verandering in door het o.a. door Alette Jacobs bedongen vrouwenkiesrecht. Maar de positie van de vrouw liet tot de jaren zestig van de vorige eeuw nog steeds te wensen over. Tot die tijd gingen meisjes standaard naar de huishoudschool om goede huisvrouwen en moeders te worden en een werkende vrouw was in de jaren vijftig en zestig een uitzondering en zeker in de wat betere kringen ‘not done’.

Als ik in die tijd naar mijzelf kijk: in 1968 zat ik in de eindexamenklas van de HBS met slechts vier meisjes tussen vijfentwintig jongens en toen ik in 1975 in de research in het Wilhelmina Kinderziekenhuis in Utrecht werkte en aankondigde dat ik in juni van dat jaar ging trouwen, kreeg ik ontslag, want een getrouwde vrouw mocht daar niet blijven werken. En dat is dus nog geen vijftig jaar geleden!

Hoewel Van Schurman haar bevooroordeelde mannelijke tijd- en standsgenoten probeerde over te halen de onder hun gezag geplaatste vrouwen toe te staan en aan te moedigen te studeren, was haar streven niet het behalen van diploma's of bekleden van bezoldigde functies, maar bleef het voor haar een amateuristisch bezigheid met als doel alleen zichzelf te ontwikkelen, waarbij haar eigen vrouwelijke identiteit bleef bestaan. (blz.40-41.)

Maar juist die combinatie van wetenschap en vrouwelijk identiteit vormt een struikelblok in onze huidige tijd. Immers het is nog steeds de vrouw die alle ballen in de lucht moet zien te houden en daarmee de prijs voor haar recht op studie en wetenschap betaalt. Daar had de welgestelde en ongehuwde Van Schurman geen last van.

De verhandeling

Van Schurman schreef deze grotendeels in het Latijn en sommige citaten zijn in het Grieks of Hebreeuws. Daarom is het in zijn geheel vertaald door René ter Haar. In haar voorwoord haalt René aan dat hiermee de uitgebreide talenkennis van Van Schurman naar voren komt en haar bekendheid met de literaire canon uit die tijd, waarin o.a. de klassiekers Aristoteles, Plato en Cicero naast de toen actuele Erasmus en Gourney stonden vermeld. Ze hoopt met haar vertaling dat de huidige wetenschappers zich weer met Van Schurman bezig zullen houden.

Van Schurman begint haar verhandeling met een praktisch probleem aan de orde te stellen. Bij het predicaat *geschikt voor het beoefenen van de wetenschap* legt ze uit dat ze onder *beoefenen* verstaat het zich ijverig en enthousiast toeleggen op iets. Universele beoefening is als men zich toelegt op alle disciplines en specialistische beoefening als men al naar gelang zijn aanleg een of twee disciplines bestudeert. Onder *wetenschap* verstaat ze kennis van talen, geschiedenis en filosofie en onder *geschikt* wat nuttig, passend en betamelijk is. (blz. 65). Daarnaast moet de vrouw in kwestie over minimaal een gemiddeld verstand beschikken, genoeg financiële middelen hebben om het huishouden door dienstbodes te laten doen en privéleraren te kunnen bekostigen en het liefst vrij zijn van huwelijkse verplichtingen. En ze moet daarbij ook niet op eigen roem uit zijn.

Dat Van Schurman het geloof hoog in het vaandel heeft, blijkt uit haar voorwaarde dat de wetenschappen die bestudeerd worden nauw verband moeten houden met de theologie en de Heilige Schrift. De vakken wiskunde, dicht- en schilderkunst dienen om de vrouw te sieren en op studies met als doel het in praktijk brengen van rechtswetenschap en krijgskunde dringt ze niet aan. (blz. 67). Na deze probleemstelling zet ze haar verhandeling op in de vorm van de hierboven genoemde academische traditie.

These

Het beoefenen van de wetenschap is geschikt voor een christelijke vrouw. Hiervoor voert ze dertien argumenten aan op grond van het wezen van het subject. De rode draad hierin is de stelling: Alle vakken en wetenschappen zijn geschikt voor alle mensen. Vrouwen zijn mensen. Dus vrouwen zijn geschikt voor de wetenschappen. Daarnaast: Iedereen die vrije tijd in overvloed heeft, heeft bij uitstek behoefte aan dergelijke degelijke en blijvende bezigheden. Vrouwen uit de betere kringen hebben tijd in overvloed, dus..... En zo gaat ze door.

Thesis van de tegenstanders

Het beoefenen van de wetenschap is niet geschikt voor een christelijke vrouw
Allereerst wordt natuurlijk door de tegenstanders gesteld dat vrouwen een zwakker verstand hebben en daarom niet geschikt zijn om wetenschap te beoefenen. Van Schurman stelt hier tegenover dat voor ieder die van nature minder bedeed is met talenten, deze tekortkomingen met studeren kan bestrijden.

Daarnaast zijn de argumenten van de tegenstanders dat vrouwen niet geneigd zijn om te gaan studeren, er de financiële middelen niet voor hebben, vrouwen een wezenlijk doel missen en vrouwen maar weinig hoeven te weten om hun roeping(echtgenoot en moeder zijn) te vervullen. Van Schurman haalt deze tegenwerpingen een voor een onderuit, waarbij zij haar these dat vrouwen wel geschikt zijn, bewezen acht. Ze stelt daarbij dat ouders de taak hebben om hun dochters al in hun prilste jeugd tot studeren aan te sporen. (blz.82).

Briefwisseling tussen Anna van Schurman en André Rivet

Zoals ik in het begin al aanhaalde werd destijds volgens de academische traditie een these met de voor- en tegenwerpingen in een disputatie aan een hoogleraar voorgelegd en Van Schurman koos hiervoor André Rivet uit.

André Rivet (1572-1651) was een Franse hugenoot. In 1620 werd hij hoogleraar in de theologie aan de universiteit in Leiden. Met een aantal collegae schreef hij een synopsis van 52 academische disputaties die als thema de Reformatie hadden. In 1632 werd hij door Frederik Hendrik aangesteld als leraar van diens zoon Willem II. Vanaf 1645 correspondeerde hij met de Ierse Dorothy Durie over de rol van de vrouw in de kerk. ([wikipedia](#)).

Het boek begint met een brief van Rivet, die na eerst zijn waardering te hebben uitgesproken over Anna's heldere verstand en inzichten, vervolgens duidelijk stelt dat *het volstaat dat slechts een paar vrouwen mogen uitblinken als ze daartoe door een bijzondere bezieling worden geroepen*. Anna antwoordt hierop dat het studeren en uitoefenen van de wetenschap voor vrouwen in deze tijd (17^e eeuw) weliswaar alleen mogelijk is als zij over genoeg vrije tijd en financiële middelen beschikt om al haar aandacht alleen daar op te kunnen richten, maar dat dat niet wegneemt dat wetenschap voor allen bereikbaar zou moeten zijn, omdat vrouwen daar net zoveel aanleg voor hebben als mannen. (blz. 88).

Daarna gaat ze over op de academische disputatie en legt Rivet haar these met haar argumenten en die van de tegenstanders voor.

Rivet's antwoord hierop is verrassend. Voor hem is het een uitgemaakte zaak dat vrouwen niet geschikt zijn voor politieke en kerkelijke functies en vooral niet voor het onderwijzen in het openbaar. Dus waarom zouden vrouwen dan moeite doen om die kennis te vergaren als dit voor hen verboden terrein is? Welsprekendheid is mooi, maar het fatsoen vereist dat een vrouw daarmee niet in het openbaar treedt. Hij haalt ook aan dat het met de vrouwen die zich onder de wapenen hebben begeven, zoals Jeanne D'Arc slecht is afgelopen. Ook is het niet gepast dat vrouwen rechtstreeks uit wetenschappelijke bronnen putten, dus samen met jongens naar mannenscholen gaan. Het is heilzamer tevreden te zijn met het lezen van wat door anderen ter beschikking wordt gesteld. (blz. 104-106).

Uit Anna's reactie op deze brief blijkt dat zij behoorlijk ontdaan is over zijn mening en zijn gekantheid tegen haar standpunt. Ze begrijpt dat hij denkt dat ze wil beweren dat vrouwen geschikter zijn dan mannen om te studeren en legt uit dat ze alleen haar mening over zijn stelling dat *slecht een paar vrouwen mogen uitblinken* helder heeft willen analyseren. Ze

beëindigt deze brief weliswaar met de gebruikelijke 17^e eeuwse beleefdheden, maar het is duidelijk dat ze zich door Rivet in de kou gezet voelt.

Resume

Het boek geeft een goede indruk hoe een 17^e eeuwse intelligente vrouw moet vechten om haar idealen waar te maken en daarbij op het mannelijke bolwerk stuit, dat dat niet toestaat. De inleiding van Angela Roothaan geeft een gedetailleerde levensbeschrijving van Van Schurman. De Verhandeling wordt in het tweede deel volledig weergegeven. Helaas bevat het derde deel van het boek alleen een paar brieven met André Rivet. Ik had gehoopt dat ook haar correspondentie met andere bekenden, zoals Huijgens en Locke en mogelijk ook Descartes in het boek zou zijn opgenomen, zodat ik een vollediger beeld over haar had kunnen vormen en ik er misschien achter had kunnen komen of ze via hen ook Spinoza heeft gekend. Maar omdat het boek zich uitsluitend concentreert op haar Verhandeling, is het op zich wel begrijpelijk dat er over haar verdere correspondenties niet wordt gerept. Maar ondanks dat heb ik het boek met plezier gelezen en heb ik de vrouw, die mij al decennia lang bezig heeft gehouden, beter leren kennen. Ik kan het boek dan ook zeker aanraden.

Het boek is verschenen bij uitgeverij Noordboek. Deze is gespecialiseerd in boeken over natuur, tuin, filosofie en wetenschap. Tot mijn verrassing blijkt een van de uitgevers Erno Eskens te zijn. Eskens was van 2010 tot 2019 hoofd van de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden, waar ik een deel van mijn opleiding heb gedaan. Ik ken Erno Eskens dan ook persoonlijk.

/

December 2021

© Gonny Pasman – Sakkers

B. d. Spinoza
Spinoza Kring Soest

